

דף מד

'אמרי לדידהו נמי לא דחי'. רש"י מפרש שלא לעשות ישראל אגודות אגודות. ואף על פי שאמרו (ביבמות יד) שבשתי עיירות אין לחוש לחילוקי מנהגים משום 'לא תתגודדו', כאן מדובר על שינוי המנהג מלכתחילה בהסכמת החכמים, ולכן ייראה הדבר כשתי תורות אם משנים בין המקומות.

ויש להקשות לפי טעם זה, הלא גם בזמן הבית היו כמה קהלות בחוץ לארץ שלא דחו שבת מפני שאינם יודעים בקידוש החודש ואילו בארץ ישראל דחו. ונראה לפרש טעם אחר; לאחר חורבן הבית שהיה עיקר ישוב ישראל בחוץ לארץ, נגררים יושבי הארץ אחר מנהג כלל ישראל ולכן אינה דוחה שבת, משא"כ קודם החורבן עיקר הישוב היה בארץ ישראל (הנצי"ב).

כעין סברא זו כתב באבני נזר או"ח שצה, כח. וע"ע זבח תודה ד"ה ראשון. ובעיקר השאלה ע' כפות תמרים; מג"א תצגו; מהר"ץ חיות יבמות יד.

ונראה שאין כוונת רש"י משום 'לא תתגודדו' ממש, אלא פירש סיבת התקנה, משום שנראה כשתי תורות, ולכך אין זו קושיא אם לא תקנו כן דורות ראשונים. ועוד אפשר שאין נראה כשתי תורות כל זמן שעיקר הישוב בארץ, אם במעט מקומות בחו"ל נוהגים אחרת, אבל כשגלו הרבה כבר נראה כשתי תורות.

וע' בלקוטי הלכות (זבח תודה ד"ה שיהא) שבימי רבן יוחנן בן זכאי עדיין לא נתקנה תקנה זו, והיו נוטלים כל שבעה זכר למקדש, ורק בדורות שלאחריו אסרו חכמים ליטול בשבת אף בארץ ישראל.

זכי תימא דקא מגבה ליה והדר מגבה ליה, והא מעשים בכל יום דלא קא עבדינן הכי'. ואף למנהג אנשי ירושלים בנטילה כל היום, לא היו מגביהים פעמיים אלא מאריכים הנטילה הראשונה (רא"מ הורביץ. וע' בשפת אמת).

'ערבה דרבנן לא עבדינן לה שבעה זכר למקדש'. והטעם שקבעו יום שביעי לערבה – מפני שבמקדש היה באותו יום יחוד מסוים בערבה ותוספת קדושה משאר הימים, שאם חל שביעי בשבת היתה ניטלת במקדש, משא"כ בשאר ימים כמו ששנינו במשנה. וגם ביום זה היו מקיפים בערבה שבע פעמים שלא כשאר הימים – לפיכך כשרצו חכמים לקבוע בגבולין יום אחד לנטילת ערבה, קבעו לאותו יום (עפ"י בית יוסף ב"ח וט"ז או"ח תרסד).

'לולב דאית ליה עיקר מן התורה בגבולין, עבדינן ליה שבעה זכר למקדש, ערבה דרבנן לא עבדינן לה שבעה זכר למקדש'. פירוש, לולב אי אפשר לעשותו זכר למקדש יום אחד, שהרי ניטל מצד דינו מהתורה בגבולין ולא יהא כאן זכר למקדש כלל, וכיון שאין די ביום אחד – עושים שבעה, אבל ערבה שאינה ניטלת כלל מהתורה בגבולין הרי מתקיים בה זכר למקדש ביום אחד (ר"ן וריטב"א).

והרמב"ם נתן טעם אחר; הואיל והערבה אינה מפורשת בתורה, לכך הקלו בה יותר מלולב שאין נוטלים אותה בזמן הזה אלא יום אחד. ולפי זה יש לפרש דברי הגמרא כך: **'לולב דאית ליה עיקר מן התורה – לפיכך – בגבולין עבדינן ליה שבעה...'** [תיבת 'בגבולין' מתייחסת להמשך ולא למעלה] (עפ"י ערוך לגר. ובמ"מ ולח"מ הקשו מדברי הגמרא).

ולפי"ז לאבא שאול שערבה נדרשת מן הכתוב, בדיון היה לעשות לה זכר שבעה. אך י"ל שמ"מ אינה מפורשת אלא נרמזת. ובפרט לפי מה שכתב בספר כפות תמרים שאף לאבא שאול היא מהלכה אלא שיש לה גם דרש (וע' מנחת שלמה ח"ב ג). וצ"ע.

(ע"ב) 'ורב חסדא אמר רבי יצחק: אדם יוצא ידי חובתו בערבה שבלולב'. יש להוכיח מכאן שאף על פי שיש בידו דבר אחר בין היד לערבה – אין לחוש משום חציצה, שהרי זה אוחז גם בשאר המינים [וגם רבי אמי אינו חולק אלא משום שאין היכר שנוטלה למצות ערבה, אך לא משום חציצה] (עפ"י שער הציון תרסד, טו בבאור דברי השו"ע).

ונראה לפי"ו שאפילו רוב ידו אינה נוגעת בערבה כשר, ודלא כמוש"כ הבכורי–יעקב שהביא שם.

'אמר רב נחמן שלשה בדי עלין לחין'. נראה שזהו טעמו; לפי שאנו נוקטים להלכה לולב אין צריך אגד, אם כן פעמים שאדם ירצה לצאת במצות ערבה עם הערבה שבלולב [כי מה שאמרו אינה ניטלת אלא בפני עצמה היינו שלא תהא אגודה עם מין אחר, אבל ללא אגודה מותר], והואיל ויש דעה שצריך שתי ערבות ללולב, הצריך רב נחמן למצות ערבה שלש ערבות, כדי שיהא ניכר שלשם מצות ערבה נוטל אותה ולא לשם ערבה שבלולב (ר"ן).

משמע מדבריו שמותר ליקח שלש בדי ערבה עם הלולב ומיניו כדי לקיים מצות ערבה. ואולם הרמב"ם ועוד גאונים פסקו שהמוסיף על שתי ערבות עובר בבל תוסיף, וכיון דקיימא לן לולב אין צריך אגד אסור להוסיף על שתי הערבות שבלולב גם אם מתכוין למצות ערבה (כן כתב הרשב"ש (בתשובה ז), שאין ליטול הערבה עם הלולב בשעה שנוטלו למצותו משום בל תוסיף. וכ"כ הקרבן-נתנאל (אות ה) בדעת הרא"ש. ויש להעיר שהרא"ש פוסק מצוות צריכות כוונה, ולדבריו כתב המג"א (תרנא ס"ק כז) ועוד פוסקים שאין עוברים משום בל תוסיף אלא כשמכוין לשם מצוה. ואולם הב"י (שם) לא נקט כן).

ואפשר שלדעת הר"ן [אעפ"י שנראה שנקט לעיקר (בר"ה פ"ג) מצוות אין צריכות כוונה], כיון שמכוין בפירוש לשם ערבה ולא לשם מצות לולב, אין בדבר משום בל תוסיף. ואין הדבר ברור אם מועילה כוונה הפכית לענין 'בל תוסיף' (ע' במובא בעירובין צה). ועוד אפשר שסובר הר"ן שאין כלל 'בל תוסיף' למאי דקיימא לן לולב אין צריך אגד, דהאי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי, וכשיטת רבנו אפרים המובאת במרדכי ובב"י וב"ח או"ח תרסד.

'... הוה קא שביק ליה ואזיל. אמר, כדו הויתי דיירי בארעא הדא מ' שנין ולא חמיתי בר אינש מהלך בארחן דתקנן כדנין. הדר ואתי ואמר ליה מאי מיעבד? אמר ליה...' לכך שבחו רבי אלעזר בר' צדוק לאותו אדם, בשביל שהלך מיד לעכב את הקלקול. עד כדי כך הגיעה יראת חטאו עד שהיה ירא מלהאריך עוד רגע אפילו כדי לשאול מה יעשה (עפ"י הגר"י סלנטר. מובא במכתב מאליהו ח"ב עמ' 60, ע"ש. וכן כיוון בספר נפש חיה לר"ר מרגליות או"ח תמו, א).

עיונים

'ברכת המצוות' על מנהגים

(מתוך 'הדף השבועי לדף היומי', שבט תשנ"ב)

חכמינו ז"ל תקנו לברך לה' לפני עשיית מצוה מן המצוות, הן מצוות שחיובן מן התורה הן אותן שחיובן מדברי סופרים. ברכות אלו הן הנקראות 'ברכות המצוות'. מענייני הברכה: לייחד כל מעשינו לשם ה', שלא תהא מצוותנו 'מצות אנשים מלומדה' רק בדעת בהכרה ובכוונה נכונה; נתינת שבח והודיה לה' אשר קדשנו במצוותיו וציונו לעשותן (עפ"י פסחים ז; צדקת הצדיק ב; 'חורב' לרש"ר הירש).

להלן ננסה לבאר ענין שנדון אצל הראשונים: האם מברכים 'ברכת המצוה' על מנהגים. אין מדובר כאן במנהגים שנהגו בעדות או בקהילות מסוימות למקומן או לשעתן, אלא על מנהגים שהונהגו על ידי החכמים לכלל ישראל לדורות עולם.

נחלקו אמוראים בסוגיתנו על נטילת ערבה בשביעי של חג, חד אמר: ערבה – יסוד נביאים (רש"י): תקנת נביאים אחרונים, חגי זכריה ומלאכי, שהיו ממתקני תקנות ישראל באנשי כנסת הגדולה, וחד אמר: מנהג נביאים ('הנהיגו את העם ולא תקנו להם' (רש"י). וכמה מן הראשונים פרשו שהנביאים נהגו כן בעצמם, ואחריהם נהג העם מדעתו (עריטב"א, מאירי, ר"י מלוניל וריבב"ן; רא"ה ברכות יד.). בהמשך הסוגיא מבואר שהחילוק המעשי בין יסוד למנהג הוא הברכה על נטילת הערבה. שלדעת האומר 'מנהג' – אין מברכין עליו. ומפרש רש"י: 'דליכא למימר וצונו דאפילו בכלל לא תסור ליכא'. וכוונתו על פי המבואר להלן בגמרא (מו.) שזה שמברכין על מצוות דרבנן ואומרים בהן 'צונו', זהו משום 'לא תסור', או מהכתוב 'שאל אביך ויגדך'. אבל על המנהגים – לדעת רש"י – אין לאו ד'לא תסור'.

מסוגיא זו למדו הרמב"ם (ברכות יא, טז לולב ז, חנוכה ג) ועוד הרבה מהראשונים, שאין מברכין על מנהגים. ולכן פסק הרמב"ם שאין מברכין על הלל בראשי חדשים שאינו אלא מנהג. וכן פסק השלחן ערוך בעקבותיו. אולם רבנו תם ואתו עמו חבל ראשונים, פסקו לברך על ההלל בראש-חדש, ו'אין ראייה מערבה להלל דערבה אינה אלא טלטול, וכיון דלאו תקנתא היא אלא מנהגא לא חשיבא למיקבע לה ברכה, אבל קריאת ההלל לא גרע מקורא בתורה'. וכן פסקו גדולי אשכנז. (ע"ע בתוס' כאן ובתענית כח: ובברכות יד. וברא"ש ברכות פ"ב ה' ויזמא פ"ח כד. וראב"ד הל' ברכות שם. ויש שיטה המחלקת בין מנהג הנעשה ביחיד שאינו קובע ברכה לעצמו, לזה הנעשה בציבור. ע' ב"ח תרסד, ד' בדעת בעל העיטור).

אמנם יש להתבונן בטעמו של הרמב"ם, שהרי לדעתו (בהקדמתו למשנה ובריית הלכות ממרים) ישנו איסור 'לא תסור' אף במנהגים. וא"כ לשיטתו אין חילוק בתוקף החיוב לשמוע דברי החכמים, בין מצוות ותקנות שמדבריהם למנהגים שהנהיגו. ואם כן מהו הטעם לשיטתו שאין מברכים על מנהגים? (וכן הקשה בספר 'אור זרוע לצדיק' (ריש הל' ממרים. דף לו), ונשאר ב'צ"ע').

וכן חילוקו של ר"ת בין מנהג ערבה להלל בר"ח טעון בירור, שמפשטות הדברים נראה שמבחינ בגדול 'חשיבותו' של כל מנהג, וזה דבר שלא ניתן להשמע, דמאן ספין ומאן רקיע לחלק בחשיבות המנהגים? וודאי כוונה אחרת יש בדבריו הקדושים.

כמו כן עמדו האחרונים על סתירות אחדות בנושא זה: מרן ה'בית יוסף' פסק בשלחנו שמברכים על הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת. וב'באר הגולה' הסביר שאף שאין הדלקה זו אלא מנהג, אעפ"כ מברכין על מנהג. וכבר תמה בשו"ת חכם צבי (פ) הלא השלחן-ערוך עצמו הולך בשיטת הרמב"ם שאין מברכין על הלל בר"ח ועל שאר מנהגים?

וכן העיר בשו"ת חתם סופר (יו"ד קצט) על סתירה בדברי הרא"ש (בסוף יזמא), שמצד אחד פסק שאין לברך על טבילת ערב יום הכיפורים לפי שאינה אלא מנהג. ומאידך כתב שאותם הנוהגים להדליק נר-יום-הכיפורים, מברכין עליו כבכל הדלקת נרות-שבת. והלא הדלקת הנר בעיוכ"פ תלויה במנהג המקומות כדאיתא במשנה, ואיך פסק לברך עליה?

אלא עיקרן של דברים – כפי שהסבירו גדולי הדור האחרון – כך הוא: זה שמבואר בגמרא שאין לברך

על מנהג, אינו קשור כלל (לשיטת הרמב"ם) למהות החובה של שמירת וקיום המנהגים, מפני שברכת המצוות אינה קשורה לחובת וציווי המצוה אלא למהות המצוה בעצמה, וכל שיש למעשה הנעשה שם מצוה – יש בו ברכה, וכל שאין עליו אלא תורת מנהג – לא תקנו בו 'ברכת המצוות'. משום כך סובר ר"ת שכיון שקריאת ההלל בעצמה, מצוה היא, שהרי 'לא גרע מקורא בתורה' – יש לברך עליה, ואע"פ שקיום מצוה זו בר"ח אינו אלא ממנהגא, הלא אין הבדל כלל לדעת הרמב"ם בין חובה הבאה מחמת מצוה או מחמת מנהג. משא"כ נטילת ערבה, המעשה כשלעצמו אינו אלא טלטול ערבה ואין עליו שם 'מצוה'. (משא"כ לדעת הסובר 'יסוד נביאים' נתנו לו תורת 'מצוה' מדבריהם ככל תקנות חז"ל, נר חנוכה ונט"י וכו').

ומובן היטב לפי זה שכל מנהג שאינו מחדש דבר לגמרי (כנטילת ערבה) אלא שמרחיב ומעתיק את המצוה הקיימת לזמנים או למקומות נוספים, כדוגמת הדלקת נר חנוכה בבית הכנסת – יש בו ברכה, משום שישנה חלות שם 'מצוה' על עצם המעשה. והוא הדין בהדלקת נר יוה"כ"פ לדעת הרא"ש (אכן, ה'פרי חדש' והגר"א חולקים), שאף על פי שהדבר תלוי במנהג המקומות, אך לפי הנוהגים בו אין זה מנהג מחדש, אלא הכללה במסגרת המצוה הכללית של הדלקת נר שבת ויום טוב (ע' תורי"ד; חדושי מרן רי"ז הלוי הלכות ברכות; רשימות משיעורי הגרי"ד סולוביצ'ק סוכה; שבט הלוי ח"א קפה).

*

'... וכן על ידי כל אכילת מצוה מתקנים שיהיו כל האכילות בקדושה, וכמו שאמרנו שהוא דוגמת לחם הפנים שהועיל לכל אכילת כהנים (כמו שנתבאר בקונטרס עת האוכל אות ח). ולכן נוהגים ישראל לטעום מכל מיני פירות ביום זה (– ט"ו בשבט) והיינו שעל ידי מנהג ישראל שהוא תורה מכניסין קדושה להאכילה ועל ידי זה מתקנים כל האכילות שיהיו בקדושה.

וכעין שמצינו בערבה שהוא מנהג נביאים **חביט חביט ולא בריך**, והיינו שהם לא ציוו לעשות כן רק שנהגו לטעום שידעו ואח"כ נהגו אחריהן כל ישראל, וזה מועיל לתקן אף ערבה שאין בו לא טעם ולא ריח ומרמז למי שאין בו תורה ולא מעשים טובים (כמו שאמרו בויקרא רבה ל) דכשהן באגודה אחת מרציץ אלו על אלו (וכמ"ש מנחות כז). וכאן ניתקן הערבה בעצמה, וזה ניתקן על ידי מנהג. וכן מנהג ישראל תורה היא שאם אינן נביאים בני נביאים הם (כמ"ש בפסחים טו). והוה מנהג נביאים, ויכולים להכניס על ידי מנהג ישראל קדושה בכל מיני פירות שיהיה רק מסטרא דעץ החיים ויתוקן כל האכילות שיהיו בקדושה... (מתוך פרי צדיק לט"ז בשבט ב).

דף מה

'בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת ואומרים **אנא ה' הושיעה נא** ואתו היום מקיפין את המזבח **שבע פעמים**'. רמז ההקפה פירש מהרש"א ז"ל שישמרנו האל – מסביב מצרותינו ויושיענו מהם [כענין חנה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם]. והוא עצמו ענין הקפת יריחו בכל יום פעם אחת ובשביעי שבע פעמים – למפלת האויבים.

ולכן מקיפים בערבה, שבה נמשלו הרשעים, על שם הכתוב **סביב רשעים יתהלכון** – כלומר, בהקף זה יכלו אויבינו הרשעים, כמו שערבה זו כלה על ידי חיבוט.

- ג. מסתבר שאף לפי הנראה מפירוש הרמב"ם שמצות לולב בירושלים [עכ"פ בזמן המקדש] שבעה מדאורייתא, מצות ערבה אינה שבעה אלא במקדש, ולא רק לחכמים שערבה מהלכה למשה מסיני והריהי דומה לניסוך המים שבמקדש, אלא אפילו לאבא שאול נראה שגם הוא סובר שהיא הלכה למשה ולא נאמרה אלא במקדש (עפ"י מנחת שלמה ח"ב נ, ד).
- ד. עתה שנוהגים להקיף בבית הכנסת בכל שבעת הימים פעם אחת וביום השביעי שבע פעמים, זכר להקפת המזבח, משמע שסוברים שהיו מקיפים המזבח בלולב, שאם הקיפו בערבה א"כ לא היה לנו להקיף אלא בשביעי [אבל אם היו מקיפים המזבח בלולב, מתוך שאנו נוטלים הלולב שבעה ימים זכר למקדש, הנהיגו להקיף בו זכר למקדש]. ולפי זה אף בשביעי של ערבה ראוי להקיף בלולב ולא בערבה (ר"ן, עפ"י רש"י והרמב"ם. וע' גם מחז"ו שפב). ויש אומרים שאנו נוקטים לעיקר שהיו מקיפים בערבה (עפ"י ריצ"ג; ספר המנהיג הל' אתרוג מא; בעל העיטור; טווא"ח תרסד וב"ח. ופירש שם שגם למ"ד ערבה בנטילה, היו מקיפים אף עם הלולב. וכ"כ השפת אמת (מב: עפ"י תשובת רש"י). והבית-יוסף (תרסד) כתב שנהגו להקיף בשביעי גם בערבה (וכן כתב הב"ח. וכן הוא ברמ"א תרס, ב. וכן נהג הגר"ח סלוביצי"ק – מובא בשעורי הגר"ד). והמנהג הרווח להקיף בלולב בלבד (ע' רמ"א תרסד, ז ומשנ"ב שם ובסי' תרס סק"ח).
- מי שאין לו לולב ואתרוג – אינו מקיף את הבימה, כשם שבשבת איננו מקיפים (או"ז; מחז"ו שפב). ויש אומרים שביום הושענא גם מי שאין לו לולב יקיף בערבה (ב"ח תרס תרסד).
- יש נוהגים להקיף בלולב לאחר תפילת מוסף (עפ"י מחז"ו; טור. וכ"ה במנהגי אשכנז), וכן לענין חביטת הערבה [לפי שאינן אלא מנהג, לכך תפילת חובה קודמת]. ויש נוהגים לאחר קריאת ההלל [מפני שהלולב ביד ואם מניחו נראה קצת כמעביר על המצוה, וכיון שהתחילו בהושענות עם הלולב גומרים אותן עם הערבה] (ע' כף החיים תרס סק"ד. וכן מנהג נוסח ספרד ובקהלות החסידים). ויש נוהגים לאחר קריאת התורה קודם שהחזירו הספר למקומו (ע' טור וב"ח. ע' בכל זה אגרות משה או"ח ח"ג צט).
- ה. הרש"ש (מד: דייק מלשון רש"י שהערבה נאגדת בנטילתה. וכן כתב ר"מ זכות. וכן מנהגנו (משנ"ב תרסד ס"ק יז). והמגן אברהם הביא יש אומרים שאינה נאגדת.
- ו. נחלקו הראשונים על חבטה האמורה בערבה, האם ענינה נענוע או חבטה על הקרקע או על כלי. וכן המנהג הרווח (עפ"י המקובלים), לחבוט חמש פעמים על הקרקע.
- ז. מובא מהגאונים שהיו עולים בכל שנה מבבל לירושלים ומקיפים את הר הזיתים בהושענא רבה שבע פעמים (ספר חסידים תרל בשם רב האי גאון).

דף מד

- פד. א. מצות ערבה – מה מקורה?
 ב. האם כהנים בעלי מומין נכנסים בין האולם ולמזבח למצות ערבה?
 ג. האם ערבה צריכה שיעור?
 ד. האם הערבה ניטלת בפני עצמה או אף עם דבר אחר?
 ה. האם מברכים על מצות ערבה?

א. מצות ערבה במקדש, לדברי אבא שאול נלמדת מהכתוב ערבי נחל – שתיים, אחת ללולב ואחת למקדש. ולדברי חכמים – מהלכה למשה מסיני. ובגבולין אינה מהתורה ולא מהלכה אלא מיסוד נביאים אחרונים, חגי זכריה ומלאכי (רש"י. רבי יוחנן), או מנהג נביאים (רבי יהושע בן לוי. וכן נקטו רבי אליעזר בר צדוק ורבי. ונפקא מינה לענין ברכה, כדלהלן). ואף בזמן הזה עושים אותה יום אחד – זכר למקדש [ולא עשו לה זכר שבעה כמו בלולב, מפני שאין לה עיקר מהתורה בגבולין כלל, שלא כלולב].

א. ממשטות הסוגיא נראה, וכן מפורש ברש"י ובתוס' ובשאר ראשונים, ערבה במקדש שבעה ימים מהתורה [אם מדרשה או מהלכה, כנ"ל]. ואולם יש שנראה מדבריהם שאין ערבה מהתורה אלא יום שביעי בלבד (ע' בלשון רבנו חננאל כאן ובתענית ג. ובפ"י ר"ש בן היתום מו"ק ג: וכן פירש הנצי"ב בסוגיתנו עפ"י התוס' והרמב"ם).

ב. מבואר בתוס' (מג סע"ב) שלדברי אבא שאול ערבה במקדש צריכה להיות 'משלכם' כדין לולב, ולחכמים אין צריך.

ג. לפירוש רבנו חננאל ורבנו תם [דלא כרש"י], משמע שלרבי יוחנן מצות ערבה במקדש הלכה למשה מסיני היא ונשכחה בגלות בבל [בגבולין – לפר"ח, או אף במקדש – לפר"ת], וחזרו נביאים ויסדוה. ואילו בגבולין מנהג נביאים הוא (עפ"י רש"ל).

ד. 'מנהג נביאים' – רש"י מפרש: שהנהיגו את העם. ויש מפרשים שנהגו כן בעצמם, ושאר העם נהג אחריהן.

ה. להלכה, רב שמואל בן חפני פסק כרבי יוחנן במחלוקתו עם ריב"ל, שיסוד נביאים היא. ואילו הרי"ף פסק מנהג נביאים [וכן בתשובות הגאונים ורבנו תם פסקו בכל מקום כריב"ל כנגד רבי יוחנן]. וכן נהגו העם (רא"ש ועוד).

ב. אמר ריש לקיש: כהנים בעלי מומים נכנסים בין האולם ולמזבח כדי לצאת בערבה. ורבי יוחנן חולק, שאפילו אם מצותה בנטילת כל אחד מהכהנים ולא בזקיפה סביב המזבח על ידי אחד, אפשר שלא נאמרה ההלכה אלא בתמימים.

א. הלכה כרבי יוחנן (לקוטי הלכות).

וישראל לא הקיפו המזבח בערבה, משום איסור כניסה בין האולם ולמזבח (כן מבואר ברש"י ותוס' ובשו"ת הר"י מגאש מג). ויש נוקטים שאף ישראל הקיפו (רי"צ גיאאות הל' לולב, ומובא באור זרוע ח"ב שטו; שיטמ"ק מנחות כו: – ולכאן' לריו"ח שכהן בע"מ לא נכנס כל שכן זר. וצ"ע).

ב. מבואר בתוס' (וכ"ה בר"ש כלים א, ט) שאיסור כניסת בעלי מומין בין האולם ולמזבח אינו אלא מעלה דרבנן, וכן דעת הרמב"ן (בספר המצוות ל"ת סט עג קסג) והראב"ד (ביאת מקדש ו, א) והריטב"א. ואין כן דעת הרמב"ם (שם ובפ"א). יש אומרים שתלוי הדבר במחלוקת אמוראים, האם מעלת 'בין האולם ולמזבח' מדאוריתא או מדרבנן (עתו"י יומא מד). וכן איסור כניסת זר בין האולם ולמזבח, הוא מהתורה או מדרבנן – כדין כהן בעל מום (עפ"י משנה למלך ביא"מ ט, טו; חכמת שלמה ומהר"ם כאן).

ג. אמר רבי אמי: ערבה צריכה שיעור. וכמה שיעורה – אמר רב נחמן: שלשה בדי עלים לחים.

רש"י: שלשה בדים שיש בכל אחד עלים לחים (לכל אורכה. מהר"ם). והתוס' (לפי' מהר"ם) והר"ן פרשו שיהיו שלשה עלים יוצאים מקלח אחד. ומהרש"א פירש דברי התוס', שלשה בדין היוצאים מקלח אחד).

רב ששת אמר: אפילו עלה אחד בכד אחד.

א. להלכה יש להקל במחלוקת זו (ר"ן, ריא"ז). אלא שכתב רב האי שמכוער הדבר עלה אחד בבד אחד (מובא בטור וברמ"א או"ח תרסד, ד).

וכתב רש"י שנהגו עתה להביא מורביות ארוכות ויפות, שניכרת המצוה בעין יפה. וטוב לכתחילה ליטול שלשה בדים, כדי לצאת ידי שתי הדעות (או"ז). ובשם האר"י כתבו חמשה בדים (ומובא בפוסקים).
 ב. מסתבר שלענין אורך הערבה יש להשוותה לערבה שבלולב, שלא מצינו שהקילו בזה (ר"ן). וכן לענין שאר דברים הפוסלים בערבה שבלולב. רמ"א עפ"י הר"ן. ומרש"י מבורר שאין לערבה שיעור. (וצ"ע מדוע הר"ן ושאר הפוסקים לא הביאו דברי רש"י, ואולי היה להם גרסה אחרת. שפת אמת).

ד. לרבי אמי, ערבה אינה ניטלת אלא בפני עצמה (ולא כשאגודה עם מין אחר, אבל אם אינה אגודה – מותר. תוס' וש"פ). ואפילו כשהגביה כבר הלולב ומיניו ומגביהו שוב וניכר הדבר שבשביל מצות ערבה הוא עושה – אסור. ורב חסדא אמר רבי יצחק: אדם יוצא ידי חובתו בערבה שבלולב.
 הרמב"ם פסק כרבי אמי, וראב"ה פסק כרב חסדא בשם רבי יצחק. ולזה הסכים הרא"ש. ודוקא כשמגביה וחוזר ומגביה.
 ועתה המנהג [עפ"י האר"י ז"ל] שאין נוטלים הערבה עם הלולב כלל אלא לבדה (ע' או"ח תרסד, ז, תרס, ב).

ה. למאן דאמר ערבה בגבולין יסוד נביאים היא – מברכים, ולמ"ד מנהג נביאים – אין מברכים. וכן מסר אייבו מרבי אליעזר בר' צדוק שהיה חובט (רש"י ור"ן): מנענע. רמב"ם וריצ"ג: חובט ממש, על הקרקע או על הכלי, שתים או שלש פעמים. ובשם האריז"ל: חמש על הקרקע) ואינו מברך. וכן נהג רב. יש מהראשונים שלמדו מכאן על כל שאר המנהגים שאין מברכים עליהם, כגון קריאת הלל בראש חודש. ויש חולקים וסוברים שאין להשוות מנהג ערבה שאינה אלא טלטול בעלמא, למנהגים אחרים.

פה. א. האם אפשר לשלם שכר פועלים בפירות שביעית?

ב. האם מותר לקשקש (= לעדור) האילנות בשביעית?

ג. האם מותר לאדם להלך יותר משלש פרסאות בערבי שבתות?

א. הורה רבי אלעזר ב"ר צדוק בשאלה שבאה לפניו, שאין לשלם שכר פועלים בפירות שביעית אלא יש להפקיר הפירות ולשלם להם בדבר אחר.

א. רש"י כתב טעם האיסור משום לאכלה – ולא לסחורה. ולפי טעם זה אסור אף אם הפקירם וזכה בהם הוא או אחר (ערש"ש).

ב. משמע בגמרא שאף על פי שלא פסק עמהם אלא הם מעצמם עושים ואוכלים מהפירות – אסור, שנראה כמוכר לפי שאוכלים בטובת ממון (ע' חזון איש שביעית ט, ט).

ב. אמר רב עוקבא בר חמא: שני קשקושים הם; אחד לטתום הבקעים שבקרקע, שהשרשים מגולים וצריך לכסותם שלא ייבש האילן – מותר, שהיא פעולה המקיימת את האילן שלא ייפגע. ואחד להבריא [י"מ: 'לברוא' – לשון ניקוב, כריתה ופילוס] האילן ולשבחו על ידי העידור – אסור.
 ראה עוד במו"ק ב-ג.

ג. אמר אייבו משום רבי אלעזר בר' צדוק: אל יהלך אדם בערבי שבתות יותר משלש פרסאות (מפני שצריך להכין צרכי שבת). ונחלקו שתי לשונות בדברי רב כהנא, האם האיסור אמור רק כשבא לביתו (שסומך במאכלו עליהם, והם אינם יודעים שיבוא ולא מכינים לצרכו והוא כועס) אבל לאכסניא מותר (שאינו נסמך על בני הבית אלא על מה שבידו), או בכל אופן אסור.

דף מה

פו. א. מצות ערבה במקדש – כיצד?

- ב. מה דרשו חכמים מן המקראות: אסרו חג בעבתים עד קרנות המזבח; עצי שטים עמידים?
ג. איסור שיתוף שם שמים ודבר אחר, כיצד?

א. מקום היה למטה מירושלים ונקרא 'מוצא' (על שם שמוצא מחוב המס של מלך), יורדים ומלקטים משם מורביות ('מורבית' – ענף רך) של ערבה רכות (נשכצ"ל) וארוכות, גבוהות אחד עשר אמה, ובאים וזוקפים אותן בצדי המזבח [למאן דאמר ערבה בנטילה, תחילה היו נוטלים ומקיפים בהן ואחר כך זוקפים. רש"י ותוס'], וראשיהן כפופים על גבי המזבח. [היו מונחות על יסוד המזבח ועולות מעל גג המזבח יותר משתי אמות וגוחות אמה כלפי המזבח]. תקעו והריעו ותקעו (משום שמחה).

א. מבואר בגמרא להלן (נד. וברש"י) שתקיעות הללו אינן אלא לרבי אליעזר בן יעקב אבל לדברי חכמים לא היו תוקעים בזמן זקיפת ערבה.

ופסק הרמב"ם שתוקעים בשעת הניסוך. ופירשו אחרונים דהיינו שעת זקיפת ערבה, וכדלהלן.
ב. רש"י (שם) נסתפק לומר שזקיפת הערבה היתה נעשית בזמן הולכת המים למזבח לנסך. ולדברי הרמב"ם (לולב ה, כלי המקדש ז, ו) צריך לומר שהזקיפה היתה בעת הניסוך ממש (ערש"י נד. וכן צדד בשפת אמת להלן נג: ויש שכתבו כן בדעת הרמב"ם כנ"ל – עפ"י ערול"ג ולקוטי הלכות בעין משפט כ ועוד. וע"ע בשיעורי הגריד"ס נד.).

בכל יום מקיפים את המזבח פעם אחת ואומרים 'אנא ה' הושיעה נא' 'אנא ה' הצליחה נא'. רבי יהודה אומר: 'אני והושיעה נא' ('אני והושיעה נא' כן צדד בשפת אמת. ויש גורסים פעמים 'אני והושיעה נא'. עפ"י ירושלמי). ואותו היום (– השביעי) מקיפים את המזבח שבע פעמים.

א. הגירסה במשניות שבירושלמי: 'אני והוא' [שלא כבבלי ובסידורים 'והו' בלא אל"ף]. וכן נקט הריטב"א [ודחה משום כך פרש"י שהכוונה לראשי תבות של שם ע"ב]. וכן הוא במחזור ויטרי (שפא).

ולגרסתנו, יש מנקדים 'והו' בחולם (עפ"י סידור ריעב"ץ ועוד). ויש בשורוק (עפ"י סידור בעל התניא).
ב. ברמב"ם (לולב ז, כג ובכס"מ) נראה שהלכה כתנא קמא. ואולם בסדר הושענות הנהוג אומרים 'אני והושיעה נא'. וכ"כ כמה ראשונים ופוסקים (עפ"י ריצ"ג; מחזור ויטרי; לבוש תרס, ב. וכתב האדר"ת לומר גם 'אנא ה' הושיעה נא'. ע' בספר ארבעת המינים).

בשעת פטירתם מה הם אומרים: 'יופי לך מזבח, יופי לך מזבח'. רבי אליעזר אומר: 'לי–ה אנחנו מודים, ולך (המזבח, שאתה חביב לפניו לכפר עלינו) אנו משבחין, לי–ה אנחנו מודים (הגר"א הגיה: מברכים) ולך אנו מקלסין' [אבל אין כוללים יחדיו 'לי–ה ולך מזבח' שכל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם]. כמעשהו בחול כך מעשהו בשבת אלא שהיו מלקטים אותן מערב ומניחים אותן בגיגיות של זהב כדי שלא יכמושו.